
**ФУНКЦІОНУВАННЯ ФОРМУЛ МОВНОГО ЕТИКЕТУ
В ЛИСТАХ ЮЛІУША СЛОВАЦЬКОГО**

Куварова О. К.

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-456-6-18>**ВСТУП**

Літературна творчість польського поета-романтика, драматурга Юліуша Словацького, що залишив по собі багатий і різномірний творчий доробок: поеми, драми, ліричні вірші, повість, – привертає увагу як польських, так і українських літературознавців, зокрема К. Коротких¹, М. Чеханьської², Ю. Вавжинської³ та ін. Інтерес українських дослідників значною мірою стимульований обставинами життя поета, чиї дитячі та юнацькі роки пов'язані з містечком Кременець на Тернопільщині – місцем, яке стало для Ю. Словацького, за його словами, «вічним раєм на землі», де зараз пам'ять про видатного земляка зберігають співробітники літературно-меморіального музею, що розмістився в родинній садибі Словацьких. Науковці неодноразово відзначали значущість українських мотивів у ліричних творах польського поета, приділяли багато уваги вивченню літературних зв'язків Ю. Словацького з Т. Шевченком, І. Франком та іншими українськими митцями⁴. Рецепція творчості Словацького

¹ Korotkich K. *Wyobrażenia apokaliptyczna Juliusza Słowackiego: obrazy – wizje – symbole*. Białystok: Wydawnictwo uniwersyteckie Trans Humana, 2011. 514 s.

² Ciechańska M. *Opowieść ciała – ciało opowieści: Jak dojrzała słowiańska epopoeja Juliusza Słowackiego? Starość i młodość w literaturze i kulturze. Analekta Literackie i Językowe*, t. V. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2016. S. 173–182. URL: <https://doi.org/10.18778/7969-662-8.15>

³ Вавжинська Юлія. Місія романтичного поета-пророка: Т. Шевченко, А. Міцкевич, Ю. Словацький, З. Красінський. *Київські полоністичні студії*. Т. XXIV. Київ: Університет «Україна», 2014. С. 84–97.

⁴ Див., напр.: Дзюба І. Юліуш Словацький і Тарас Шевченко. *Музей Юліуша Словацького* [Електронний ресурс]. URL: <https://mjksk.te.ua/pl/slowacki-w-ukrainie>; Вервес Г. Д. Юліуш Словацький і Україна: літературно-критичний нарис – Київ: Радянський письменник, 1959. 168 с.; Юліуш Словацький і Україна: зб. наук. праць / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Міжнар. шк. україністики НАН України; відп. ред. Р. Радішевський. Київ: Бібліотека українця, 2000. 381 с. (Серія «Київські полоністичні студії», т. 2) тощо.

широким колом українських читачів відбувалася завдяки перекладам, виконаним Оленою Пчілкою, І. Верхратським, М. Рильським, М. Зеровим, М. Бажаном, Борисом Теном, Д. Павличком, Р. Лубківським та іншими майстрами поетичного слова.

Епістолярна спадщина Юліуша Словацького, надзвичайно важлива для розуміння його суспільно-політичної позиції, історіософських і філософсько-естетичних принципів, досліджена значно менше. Ще на початку ХХ ст. до сотої річниці від дня народження Словацького в Польщі побачило світ двотомне видання його листів загальним обсягом понад 800 сторінок⁵, значну частину якого складає цикл «Listy do matki i Teofilostwa Januszewskich» – листи, адресовані матері, Саломеї Словацькій-Бекю, її батькам та іншим членам родини, відправлені поетом із далекої еміграції до рідного Кременця. У двотомнику опубліковано також листи до дядька, Еразма Словацького, зведеної сестри Юліуша Олександри Бекю, книговидавців Вільгельма Богуміла Корна та Євстафія Янушкевича, поета Антоні Едварда Одинця, науковця Ігнатія Домейка, філософа Міхала Вишневського та інших адресатів. Справжньою подією для українських читачів і дослідників життя і творчості Словацького стало видання у 2009 році збірки вибраних «Листів до матері» в перекладах українською мовою, зроблених кременецьким істориком і краєзнавцем Маргаритою Гецевич.

Листи Юліуша Словацького, як і його поетична творчість, обмежені в часі періодом між Листопадним повстанням 1830–1831 рр. в Польщі та Лютневою революцією 1848 р. у Франції, наповненою передчуттям «весни народів», яке охопило країни Європи. Змушений емігрувати після поразки національно-визвольного повстання поляків, мандруючи Німеччиною, Швейцарією, Францією, Італією, країнами Близького Сходу, поет переосмислював свої враження та досвід і відтворював пережите. Листи до матері стали для нього своєрідним щоденником, писаним з максимальним ступенем щирості, про що він зізнавався їй у липні 1838 р.: «У мене немає жодного друга, якому я б міг про все говорити відверто, тому нехай ці листи замінять мені все: стільки років писані щомісяця, вони повинні бути найкращою історією мого життя; з них ти мусиш мене знати краще, ніж я сам себе...»⁶. Спосіб написання цих листів наближує їх до щоденника: Словацький міг писати лист протягом кількох днів, розділяючи його на частини датами, або скорочено викладати в листі

⁵ Korespondencya Juliusza Słowackiego to jest Listy do matki i wszystkie inne: wydanie zupełne pierwsze ilustrowane w setną rocznicę narodzin poety / Creator: Słowacki, Juliusz (1809–1849); opracowanie: Ks. Kantak. T. 1: 383 s., T. 2: 419 s. Mikołów; Warszawa, 1910. URL: <https://obc.opole.pl/dlibra/publication/1795/edition/8037>

⁶ Там само, т. 1, с. 353, переклад мій – О. К. Далі всі цитати з листів подано за цим виданням; у квадратних дужках після цитати указано номери тому та сторінки.

щоденні нотатки, які робив для себе англійською мовою, про що він розповідав матері в листі від 13 квітня 1832 р. Польська дослідниця в галузі культурології А. Сікора, аналізуючи листи Ю. Словацького з точки зору концепції нарративізму, показала, що епістолярні тексти були для нього засобом авторефлексії, а дійсність ставала сирим матеріалом і поживним середовищем для внутрішніх переживань, звільнених від опору матерії, суспільних обмежень і навіть часу⁷.

Вивчення епістолярії Юліуша Словацького в аспекті культурології торкається й зображення ним в листах малої батьківщини поета⁸. Українські філологи досліджують концептуальні образи світу і людини, простору і часу⁹, митця і мистецтва в епістолярному дискурсі польського поета¹⁰. Для літературознавців його листи постають цінним джерелом, що допомагає розкрити особисті та творчі зв'язки з іншими поетами та драматургами, зокрема Зигмунтом Красинським¹¹. Нас же цікавить інший аспект дослідження епістолярних текстів Ю. Словацького – лінгвопрагматичний, що стосується використання ним мовних засобів, які виконують фатичну функцію та слугують для встановлення й підтримання письмової комунікації з різними адресатами. До таких засобів належать формули мовного етикету, тобто стереотипізовані вирази, що супроводжують інформаційну частину листа й забезпечують взаєморозуміння кореспондентів за умов дистанційного спілкування, коли неможливо спостерігати міміку і жести «співрозмовника», сприймати його інтонацію або щось уточнити, перепитати. Вибір стратегії ввічливості значною мірою залежить від ситуації, у якій відбувається комунікативний акт, передусім від таких чинників, як стосунки між учасниками спілкування, соціальна дистанція між ними та інтенції як рушійна сила взаємодії осіб. Аналіз специфіки функціонування етикетних формул у листах не лише доповнить наші уявлення про мовну особистість Ю. Словацького, а й сприятиме уточненню норм письмової міжособистісної комунікації в Польщі XIX століття.

⁷ Sikora A. Nostalgia za przeszłością: życie jako opowieść w listach Juliusza Słowackiego do matki. *Teksty drugie*. 2018. V. 6. S. 275–276.

⁸ Пасічник О. Топос Кременця в епістолярній спадщині Юліуша Словацького. *Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Серія «Культурологія»*. 2013. Вип. 12(2). С. 207–210. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoakl_2013_12\(2\)_23](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoakl_2013_12(2)_23)

⁹ Оляндер Л. Світ і людина в епістолярії Юліуша Словацького: «Listy do matki» («Листи до матері»). *Київські полоністичні студії*. 2015. Т. XXVI. С. 416–425.

¹⁰ Ромащенко Л. Митець і мистецтво в епістолярному дискурсі Юліуша Словацького. *Dialog dwóch kultur. Rocznik X, Zeszyt 1*. 1–8 września 2015 roku. Warszawa, 2016. S. 65–72.

¹¹ Gradkowski H. Słowacki – Krasiński (jeszcze o korespondencji poetów). *Krasiński: żywioły kultury, żywioły natury: studia*, redakcja naukowa: Małgorzata Burzka-Janik i Jarosław Ławski, Białystok-Opole 2019, s. 365–377.

1. Вокативи та вокативні конструкції в листах Юліуша Словацького

Жанр листа передбачає певну композиційну будову тексту, яка формувалася ще від античних часів і стала каноном у європейській культурі. Звичайно лист складається із зачина, інформаційної частини та кінцівки. Зміст інформаційної частини жодним чином не обмежений, писати можна про що завгодно, отже плану змісту відповідає максимально широкий діапазон формально-мовних засобів у плані вираження. Діалектика епістолярного жанру полягає у поєднанні свободи творення змістової частини листа з настановою на уніфікацію його структури, репрезентованої низкою конструктивних жанроутворювальних елементів, узвичасних у практиці листування, склад яких може модифікуватися залежно від ситуації спілкування. До таких стандартизованих елементів зачину листа належать дата, місце написання, формули вітання та звертання до адресата; завершальна частина листа звичайно містить формулу прощання та підпис, яким можуть передувати прохання, побажання, вітання спільним знайомим та ін. Цей набір конструктивних параметрів листа може бути розширеним за рахунок постскриптуму, додаткової адресації тощо, але може бути й редукованим шляхом елімінації будь-якого з названих компонентів і навіть вилучення їх усіх.

Фахівець у галузі польського мовного етикету Аніта Павловська показала, що вступна частина листів як старопольської, так і новопольської епох могла починатися з таких формул вітання, як *Witam; Dzień dobry; Dnia dobrego Panu życzę; Dobry wieczór; Niech będzie pochwalony Jezus Chrystus; Całuję rączki* (деякі з них також функціонували як формули прощання), з вітальних питань: *Jak się ma pańskie zdrowie? Jakże się masz? Czyście zdrowe...* і под. Але уживання таких формул вітання взагалі нехарактерне для польського епістолярного етикету; найчастіше функцію привітання в листах виконували звертання до адресата (*formy adresatywne*)¹². Цей висновок дослідниці підтверджують і наші спостереження: листи Словацького починаються, як правило, зі звертання: *Kochana mamo!* [т. 1, с. 7]; *Mamo!* [т. 1 с. 17]; *Najukochańsza mamo!* [т. 1, с. 56]; *Najdroższa mamo!* [т. 1, с. 70]; *Kochany Stryjaszku Dobrodzieju!* [т. 2, с. 217]; *Kochana Olesiu!* [т. 2, с. 219]; *Panie!* [т. 2, с. 258]; *Kochany bracie!* [т. 2, с. 331]; *Bracie Adamie!* [т. 2, с. 333]; *Kochani i drogi mi!* [т. 2, с. 334]; *Szanowny i drogi mi Statlerze!* [т. 2, с. 340] і т. п. Подані вище приклади відповідають усталеному в мовознавстві розумінню звертання як

¹² Pawłowska A. *Formuły werbalne polskiej etykiety językowej od połowy XVIII do lat sześćdziesiątych XIX wieku: analiza socjolingwistyczna*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2014. S. 22–47.

синтаксично ізольованої частини речення, головною функцією якої є називання адресата мовлення¹³. У польській мові звертання функціонує в морфологічній формі кличного відмінку. Але функцію адресації в епістолярних текстах виконує не лише пряме звертання. Лист може починатися вітальною формулою, побудованою за моделлю «кому – від кого» або «кому – хто», як-от: *Juliuszowi Stattlerowi Juliusz Słowacki, przyjaciel Wojciecha Stattlera pierwsze pozdrowienie zasyla...* [т. 2, с. 343], де ім'я та прізвище адресата подано в давальному відмінку. Лист до Софії Балінської розпочато так: *Wspomnienie pani o Julku w liście do Hersylki pisany pełne delikatności i uczucia – nie zastało go ani szczęśliwym ani zapominającym o przeszłości* [т. 2, с. 257]. Початкове звертання тут відсутнє, але контакт з адресатом установлюється за допомогою форми родового відмінка іменника *pani*. Зважаючи на таку граматичну особливість польського мовного етикету, що до осіб, старших за віком або вищих за соціальним статусом, рекомендовано звертатися в третій особі (це відповідає шанобливому звертанням на Ви в українській мові за тих самих соціально-рольових умов), в епістолярних текстах функцію встановлення й підтримання контакту з адресатом часто виконують іменники, що його номінують, ужиті в різних відмінкових формах, окрім кличного відмінку, наприклад: *Czy doszedł mamy kochanej mój list z Wrocławia?* [т. 1, с. 14] – родовий відмінок; *...tylko ten język niemiecki zawsze mi stoi na zawadzie, a jak na nieszczęście w rozmówkach, danych mi przez kochaną mamę, nie znajduję stosownych do okoliczności wyrazów* [т. 1, с. 14] – знахідний відмінок; *Niech pani wierzy, że w tych modlitwach nie zapomnę o żadnej z osób, które pani są miłe i pocieszają panią w smutkach* [т. 2, с. 257] – називний, давальний і знахідний відмінки тощо.

Як бачимо з наведених вище прикладів, існують різні способи адресації епістолярного тексту, і вони не завжди співвіднесені з метамовними побудовами, звичайно декларованими в синтаксисі польської мови як нормативні для власне звертання. Різні форми номінування автором листа адресата, з яким він установлює контакт, означаємо терміном **епістолярний вокатив**. Цим терміном об'єднуємо всі засоби авторської персоніфікації адресата в письмових посланнях. Вокатив може бути **прямим** у разі, якщо це власне звертання у формі кличного відмінка, **опосередненим**, тобто вираженим тим або іншим функціонально маркованим членом речення (у такому разі звертання переходить у суб'єктний або об'єктний компонент висловлення), та **суміщеним** – таким, який поєднує пряме й

¹³ Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / за заг. ред. акад. АН УРСР І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1972. С. 224–225.

опосередковане зазначення адресата. У листах Ю. Словацького знаходимо багато прикладів суміщеного вокатива, коли починається лист із прямого звертання, а в наступних реченнях контакт підтримується через опосередкований вокатив, як-от: ***Mamo!** Od trzech miesięcy jestem za granicą, z Wrocławia i Drezna pisałem do kochanej mamy listy, lecz próżno co dzień chodzę na pocztę, żadnego do mnie nie znajduję listu. Zdaje mi się, że może listy nie muszą do rąk mamy dochodzić, bo inaczej znaleźlibyście sposobności przestania mi odpowiedzi; ten więc list piszę przez ręce Bankiera Hausnera w Brodach prosząc go osobnym listem, aby znalazł sposobność przestania jego mamie* [т. 1, с. 17].

Епістолярний вокатив може бути виражений непоширеним антропонімом чи апелятивом, а також вокативною конструкцією. У листах Ю. Словацького вокативи-антропоніми без залежних слів – це імена адресатів, причому звертання такого типу в будь-якому випадку не є ініціальними. Листи до матері, за винятком тих, про які їх автор попереджав, щоб нікому не давати їх читати, насправді були адресовані всій родині: зі змістом їх знайомилися його дідусь і бабуся – родина Янушевських, дядько Теофіль, його дружина – зведена сестра Юліуша Герсилія. Основна частина листа була адресована насамперед матері, про що свідчить початкове і внутрішньотекстові звертання, але в останніх абзацах Юліуш часто звертався також до інших членів родини, і в цій, прикінцевій частині листа функцію адресації виконують непоширені вокативи-антропоніми, наприклад: *Kochanym babuni i dziaduniowi dziękuję z uszanowaniem za kilka słów, któremi mnie w liście obdarzyli. **Hersylko!** bądź szczęśliwa i ty, **Teofilu**, nie gniewaj się na mnie, bo ja ciebie szczerze kocham, Adieu! Panu Pawłowi Jarkowskiemu pełne uszanowania ukłony* [т. 1, с. 22–23]. Непоширені вокативи – загальні назви (апелятиви) теж найчастіше функціонують як внутрішньотекстові звертання, призначені для підтримання контакту. Якщо початкове звертання листа є словосполученням на зразок *Kochana mamo!* чи *Najdroższa mamo*, то далі в тексті можна побачити непоширені апелятиви, як-от: *Ja ciebie, **mamo**, zapewniam, że już dosyć kochałem się, i nie proście Boga, aby wasz Julek był drudi raz takim wariatem, jak wtenczas, kiedy miał lat 17...* [т. 1, с. 65]. Непоширені апелятиви як початкові звертання в листах Словацького зустрічаються украй рідко, і можна припустити, що їх уживання пов'язане з узусом, прийнятим у спілкуванні з окремими особами. Такою особою була, зокрема, Йоанна Боброва, в яку Юліуш був закоханий. Зберіглося кілька його листів до Йоанни, в яких він постійно звертається до жінки: *Pani* – як на початку листа, так і в самому тексті [т. 2, с. 276–303].

У структурному плані найбільш характерним для епістолярної творчості Ю. Словацького засобом адресації листа є **вокативна**

конструкція, тобто епістолярний вокатив, що складається з кількох компонентів. Такими компонентами, поряд із власне звертанням, можуть бути узгоджені чи неузгоджені означення, що називають існуючі або приписувані автором листа якості адресата; звертання до кількох осіб; звертання із супутніми апелятивами, що вказують на соціальний або інший статус названої особи, а також різні їх комбінації. Вокативна конструкція являє собою семантико-синтаксичну єдність. У досліджених текстах зафіксовано різні структурні типи вокативних конструкцій: **елементарні**, тобто такі, що складаються з двох компонентів: власне звертання й якого-небудь детермінанта або апозитива до нього (*kochany dziaduniu* [т. 1, с. 75]; *Kochany Leonardzie* [т. 2, с. 268]; *laskawy Panie* [т. 2, с. 264]; *Bracie Andrzeju* [т. 2, с. 332]; *dzieciątko moje* [т. 2, с. 347]); **розгорнуті**, побудовані більше ніж із двох компонентів, які утворюють певну синтаксичну конструкцію (*szanowny i ukochany mój Wojciechu* [т. 2, с. 352]; *Kochany Bracie Sewerynie!* [т. 2, с. 360]; *Szanowny Mości Wojkowski* [т. 2, с. 264]), і **розчленовані** – такі, що містять комплекс звертань до одного або кількох адресатів. У такому комплексі звертання, як правило, поєднані сурядним зв'язком, і кожне з них може бути як елементарною, так і розгорнутою вокативною конструкцією, а також непоширеним вокативом, наприклад: *Kochani babuniu i dziaduniu dobrodzieju!* [т. 1, с. 19]; *droga, kochana mamo moja, moja opatrności, kochana mamo moja!* [т. 1, с. 233]; *Teofilu, Julko, Hersylko* [т. 1, с. 75]. Компоненти розчленованої вокативної конструкції можуть бути ізоморфними за структурою або побудованими за різними синтаксичними схемами. Кожен із компонентів розчленованої вокативної конструкції має структуру, аналогічну іншим типам вокатива, і може функціонувати в листі як самостійне звертання.

Звичайно для того, щоб установити контакт з адресатом, достатньо звернутися до нього один раз на початку листа, і саме таке звертання можна розглядати як різновид формул вітання, які найчастіше супроводжують початок спілкування – як усного, так і письмового. У такий спосіб побудовано, наприклад, лист до художника Войцеха Статтлера від 9 червня 1848 р. Він починається розгорнутою вокативною конструкцією *Kochany i zarówno mi zawsze drogi Stattlerze*, а завершується формулою прощання *Ściskam cię* і підписом: *Brat twój Juliusz Słowacki* [т. 2, с. 351–352]. У листі Ю. Словацького до С. Гощинського є такі етикетні структурні елементи, як початкове звертання *Kochany Sewerynie*, прикінцева формула прощання *Życzę Ci zdrowia* і підпис адресанта. Разом з тим досліджений матеріал містить багато прикладів зовсім іншої композиційної будови листів. Формули вітання на початку епістолярного тексту можуть бути взагалі відсутні, як це спостерігаємо в листі до одного з членів Кола Божої справи,

емігрантської організації поляків, до якої певний час належав і Словацький, – Рутковського. Цей лист не містить жодного з традиційних композиційних компонентів епістолярного тексту: ані звертання, ані етикетних формул прощання чи підпису адресанта [т. 2, с. 364]. У письмовому посланні може бути відсутнім початкове звертання, як це в листі Леонарду Неджведзькому, де Словацький одразу починає розповідь про відчуття, з якими він читав отримані від свого кореспондента листи, потім переходить до інформаційної частини – і все це без жодного вокатива, лише в останньому абзаці з'являється звертання до адресата, яке супроводжує етикетну формулу прощання й передує підпису: *Adieu, kochany przyjacielu, odsyłam ci list Michelsena... jest dobry... Napiszę do ciebie dłużej wkrótce, dzisiaj muszę się ograniczyć na tych kilku słowach, aby nie spóźnić poczty. Adieu więc i kochaj twego Kochanego* [т. 2, с. 268]. Такий вокатив, що з'являється в тексті листа один раз (незалежно від того, на початку, всередині чи наприкінці тексту), називаємо *моновокативом*. Ця лінгвістична фігура є характерною для епістолярних текстів невеликого обсягу, як-от лист до матері від 20.11.1847 р., писаний з єдиною метою – дізнатися про стан її здоров'я після довгої перерви в листуванні. Моновокатив тут являє собою початкове звертання: *Kochana Matko moja!* У цьому листі немає інших етикетних формул, окрім цього звертання та підпису в кінці *Twój Juliusz*, якому передує авторське пояснення лаконічності у плані вираження обставинами спілкування та свої почуттями: *Od miesiąca już prawie co dzień listu od ciebie wyglądam – a te słów kilka piszę jak najkrócej – jako syn o zdrowie twoje troskliwy* [т. 1, с. 126–127].

У переважній більшості листів Юліуш Словацький не обмежує адресацію єдиним звертанням або опосередченим вокативом і звертається до адресата кілька разів у тексті листа, у такий спосіб кожного разу привертаючи його увагу. При цьому автор може повторювати звертання, або вживати абсолютно різні вокативні конструкції, або варіювати лише окремі їх компоненти. Такі вокативи являють собою комплекси адресувальних номінацій, що пронизують увесь текст послання і зберігають лексико-граматичні зв'язки між собою в контексті листа, залишаючись єдиним його конструктивним параметром. Ці комплексні одиниці ми називаємо терміном **полівокатив**, який визначаємо як вокативне утворення, побудоване з двох і більше звертань автора листа до свого адресата, розміщених у різних місцях послання¹⁴. Полівокатив звичайно складається зі

¹⁴ Обґрунтовано термін полівокатив і описано основні типи полівокатива в роботі: Kuvarova O., Budilova O. Structural types of polyvocatives and their functional features in epistolary texts. *Ukrainiane sense: scientific collection* / edited by I. Popova. Dnipro : Lira, 2020. P. 62–69.

звертань до одного адресата, але він також може бути комплексом звертань до різних адресатів, що функціонують в одному епістолярному тексті. Так, у листі від 4 липня 1832 р. Словацький спочатку звертається до матері: *Najdroższa mamo!* Потім уживає опосереднений вокатив і знову звертання, вже непоширене: *Odbieram już trzy listy od mamy w przeciagu tego miesiąca; w ostatnim lęasz się, mama, o mnie i posądzasz mię, że może chorował...* Далі ще кілька разів у тексті зустрічаємо звертання *kochana mamo*. А наприкінці листа його автор звертається до інших членів родини, тобто відбувається переадресація тексту та розширення адресата: *Kochany dziaduniu, babuniu kochana, wdzięczny wam jestem, ile razy mi przysylacie wasze błogosławieństwo; jemu to może winienem, że dotąd w życiu ciężkie nieszczęścia ode mnie odwraca. Mamo kochana, bądź zdrowa; wierszów Melanki na imieniny mamy nie miałem, przyslijcie mi je. Teofilu, Julko, Hersylko, Adieu!* [т. 1, с. 70–75]. Отже, полівокатив тут складається з непоширених звертань: апелятива *mamo* і антропонімів *Teofilu, Julko, Hersylko*, елементарних вокативних конструкцій *najdroższa mamo, kochana mamo, kochany dziaduniu, babuniu kochana* та опосередненого вокатива *od mamy*. Модифікація компонентів полівокатива в цьому листі є зумовленою зміною адресатів послання.

Структурне варіювання компонентів полівокатива спостерігаємо, однак, і в таких листах або фрагментах епістолярного тексту, які мають єдиного адресата. Характер номінації адресата в такому разі теж змінюється, але це відбувається під впливом інших чинників. До таких чинників належить розміщення компонентів полівокатива в тексті, функціонування кожного з них у позиції початкового звертання, яке є елементом зачину, часто виділеним в окремий абзац, або в позиції звертання інтратекстового, розташованого всередині інформаційної частини листа. Звертання взагалі є функціонально неоднозначним елементом мови, який, з одного боку, дає можливість адресатові ідентифікувати себе як одержувача повідомлення, з іншого, стає засобом, що допомагає мовцеві висловити своє ставлення до адресата. Специфіка ж компонентів полівокатива виявляється, насамперед, у різних способах первинної номінації адресата та повторного його іменування в тому самому тексті, що уможливило вибір засобів словесної заміни для вже названого суб'єкта. Первинна, або інтродуктивна, номінація адресата, як перше його позначення у тексті листа, здійснюється при встановленні контакту між комунікантами за допомогою моновокатива або першого з компонентів полівокатива. Повторна номінація має місце в другому та наступних компонентах полівокатива, які являють собою інтратекстові звертання, і дає можливість автору варіювати спосіб найменування адресата.

Аналіз функціонування вокативів і вокативних конструкцій у листах Ю. Словацького демонструє певні відмінності у виборі та групуванні номінативних засобів мови, що реалізують різні компоненти полівокатива. Ініціальне звертання, як правило, являє собою вокативну конструкцію, наприклад, у листах до матері типовими елементами зачину є такі вокативи: *Kochana Mamo!* [т. 1, с. 7]; *Najukochańsza mamo!* [т. 1, с. 56]; *Najdroższa mamo!* [т. 1, с. 70]; *Najukochańsza matko!* [т. 1, с. 249]; *Kochana mamo moja!* [т. 1, с. 127]; *O najukochańsza! najmilsza!* [т. 1, с. 132]; *Najukochańsza matko moja!* [т. 1, с. 147]; *Droga, najukochańsza mamo moja!* [т. 1, с. 158]; *Najukochańsza, biedna mamo moja!* [т. 1, с. 163]; *Najdroższa mamo moja!* [т. 1, с. 168]; *Najukochańsza, najdroższa mamo!* [т. 1, с. 181]; *Najdroższa! najukochańsza!* [т. 1, с. 186]; *Najdroższa matko moja!* [т. 1, с. 196]; *Najukochańsza mamo moja!* [т. 1, с. 209]; *Moja najukochańsza mamo!* [т. 1, с. 233]; *Moja najdroższa!* [т. 1, с. 254]; *Najdroższa moja!* [т. 1, с. 280] і т. п. У цих початкових звертаннях регулярно використовуються форми найвищого ступеня прикметників (*najukochańsza, najdroższa, najmilsza*), присвійний займенник першої особи однини *moja*, уживанням якого автор листа скорочує дистанцію між собою та адресатом і позначає його приналежність до найближчого кола свого оточення, і комплекс означень із сурядним зв'язком або контактуванням – синтаксичним зв'язком між неоднорідними узгодженими означеннями. Таким чином, ініціальний вокатив, з одного боку, чітко й недвозначно окреслює адресата, з іншого боку, він є дещо надлишковим у позитивних оцінках, спрямованих, певно, на те, аби сформулювати в адресата настанову на бажане чи прогнозоване автором сприйняття змістової частини тексту листа. Ініціальний вокатив задає емоційну тональність спілкування та оптимізує умови письмової комунікації. У цьому контексті функціонування непоширеного вокатива в зачині листа, як було сказано раніше, є, скоріше, винятком, ніж правилом, і зафіксовано в поодиноких випадках. Так, лист Юліуша від 4.10.1832 р. починається двома непоширеними звертаннями до матері та її брата: *Mamo! Teofilu! Łączę was w tym liście, bo wiem, że potrzebujecie pociechy* [т. 1, с. 91]. Натомість у позиції інтратекстових вокативів часто функціонують непоширені звертання та опосереднені вокативи, виражені або антропонімами, або апелєтивами.

Прикладом такого співвідношення первинної та повторної номінації адресата є лист від 3.09.1832 р., зачином якого є вокативна конструкція *Kochana mamo!*, а далі, в інформаційній частині, кілька разів повторюється непоширений вокатив. Він набуває форми прямого звертання: *Przypomnij także sobie, mamo, że panienka w Dreźnie, kiedy mój portret zobaczyła powiedziała, że piękniejszy jestem od niego i dała,*

że to jest zdanie jej matki – або опосередкованої адресації: *Cieszę się, że mój portret przypomina mnie mamie...; Muszę się tu przyznać mamie, że darowałem jej prześliczny sztambuch...; Może mamę te wiersze będą interesować, więc je posyłam w tym liście; Czy mama odesłała list mój do Wilna?* Цього достатньо, щоб підтримувати контакт з адресатом протягом комунікативного акту, і лише у прикінцевій частині листа Ю. Словацький знову вживає поширені звертання, що передують формулам прощання: *Kochany Teofilu, dziękuję ci, że mi w twoim domku pokoik na wschód masz wybudować... Kochana mamo! Każdy twój list dla mnie tak miły, że ci tego wyrazić nie mogę; staram się nawzajem wszystko pisać, i dla tego może śmiesznym jestem w moich listach. Adieu! Adieu!* [т. 1, с. 84–91]. Очевидно, завершення акту спілкування перед часовою паузою, необхідною для доставки листа, потім отримання відповіді на нього, знов потребує підвищеної емоційності, і емотивну функцію виконує повторюване означення *kochany* у складі вокативних конструкцій. У проаналізованому текстовому матеріалі можна знайти також чимало прикладів функціонування елементарних і розгорнутих вокативних конструкцій як інтратекстових звертань, що містять повторну номінацію адресата, отже навряд чи можна виявити якісь жорсткі обмеження щодо використання тих або тих структурних різновидів вокатива як компонентів полівокатива в різних текстових позиціях, проте характер номінації адресата при багаторазовому до нього звертанні має певні особливості.

Полівокатив як лінгвістична фігура може бути структурований залежно від кількості адресувальних засобів, що його утворюють, співвідношення між початковим звертанням і внутрішньотекстовими вокативами та від способу групування й розміщення їх у тексті листа, пов'язаного, у першу чергу, із функціональним призначенням і прагматичною зорієнтованістю вокативів. У досліджених листах Ю. Словацького були зафіксовані різні типи полівокатива: рамковий, розсіяний і комбінований.

Рамковий полівокатив обрмовує письмове послання і складається із двох звертань, перше з яких звичайно починає лист, тому є ініціальним, друге супроводжує заключну етикетну формулу та підпис адресанта. Рамкова конструкція чітко окреслює межі змістової частини листа й визначає обсяг епістолярного тексту. При цьому ініціальне звертання може бути дубльованим і замикає рамку або ж заміненим якоюсь його модифікацією чи навіть іншим вокативом. Зважаючи на це, рамковий полівокатив може бути дублювальним (обидва звертання однакові), редукованим (у другому звертанні випущено деякі компоненти першого), розширеним (у друге додано якісь компоненти) і модифікованим (складники полівокатива абсолютно різні).

Дублювальний рамковий полівокатив з повтором непоширеного звертання *Pani* наявний у короткому листі до Людвікі Райзенхайм, написаному, як стверджує дослідник хронології листів Ю. Словацького Є. Савримович, 26.03.1849 р.¹⁵, за тиждень до смерті поета. Наведемо цей лист повністю.

Poniedziałek

Pani!

Nie wiem, jak ci dziękować ani co ci powiedzieć. Niech twoja wola się stanie; wiesz dobrze że nie przed tobą zamkną się drzwi moje. – Jestem bez sił. – A jednak, jaki jestem, mogę trwać jeszcze nie wiem jak długo. –

To smutne i trudno to znieść.

*Adieu, **Pani**, bądź moją dobrą strażą przed aniołami.*

Twój sługa

Juliusz Słowacki [т. 1, с. 398].

У листі до Олександри Бекю від 2.11.1828 р. дублювальний рамковий полівокатив складається з початкового звертання *Kochana Olesiu!* та його повторення, яким починається приписка (немаркований постскрипtum) після підпису автора: ***Kochana Olesiu, oświadcz ode mnie wszystkim ukłony, ja ciebie najczulej ściskam. W. Śniadeckim uszanowanie*** [т. 2, с. 219–220].

Ще приклади інших видів рамкового полівокатива. У листі до Іполіта Блотницького початкове звертання: *Kochany Błotnicki!*, а друге звертання, що замикає рамку, у складі формули прощання: ***Ściskam cię, drogi nauczycielu. Twój Juliusz Słowacki*** [т. 2, с. 263]. Лексичний склад компонентів рамкового полівокатива абсолютно різний, отже в цьому разі маємо модифікований рамковий полівокатив.

До Олександри Бекю Юліуш звертається на початку одного зі своїх послань, уживаючи цілком звичну для їх листування вокативну конструкцію *Kochana Olesiu!* – а в завершальній частині тексту модифікує та розширює цю конструкцію, залишаючи ад'єктив як емоційну домінуючу свого ставлення до близької людини: *To łatwe wyznanie pokazuje już samo z siebie, o jakiej ja mówię miłości, o miłości braterskiej, takiej jaką czuję dla ciebie, moja kochana panno siostru. Adieu* [т. 2, с. 219]. Як бачимо, модифікація полівокатива відбувається різними шляхами: можлива або повна заміна звертання, або часткова заміна його зі збереженням окремих компонентів конструкції.

У листі Ю. Словацького до Міхала Вишневського від 6.02.1839 р. початкове звертання: *Panie!*, а другий компонент полівокатива – вокативна конструкція *drogi Panie* – супроводжує етикетну формулу вибачення в завершальній частині тексту: ***Przebacz mi drogi Panie, że***

¹⁵ Sawrymowicz E. O chronologii listów Słowackiego. *Pamiętnik Literacki: czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej*. 1959, 50/1, s. 207.

cię tym smutnym listem nieznanego nudzę... a jeżeli znajdziesz nieco współczucia dla mnie i łaskawej życzliwości, odpisz mi... Przyjm wyrazy wysokiego szacunku i poważania. Sługa Juliusz Słowacki [т. 2, с. 258–259]. Це розширений рамковий полівокатив, оскільки повторене в кінцівці листа початкове звертання *Panie* супроводжено узгодженим означенням *drogi*, що доповнює первинну номінацію адресата. Разом з тим зростає й емоційність вокатива: від нейтрально-ввічливого першого компонента до вираження любові, приязні у другому. Ця зміна тональності стає зрозумілою в контексті письмового послання, у якому друге звертання супроводжує мовленнєвий акт вибачення за свій сумний лист, після чого автор пише про те, що очікує від адресата передусім емоційної реакції – співчуття й лагідної доброзичливості. Зауважимо, що другий компонент рамкового полівокатива найчастіше входить до складу заключної етикетної формули листа, але, як це бачимо в наведеному вище прикладі, може передувати їй, супроводжуючи інші типові елементи завершальної частини епістолярного тексту, як-от: подяка, побажання, привіти спільним знайомим, вираження сподівання на швидку зустріч тощо.

Розсіяний полівокатив складається з двох або більше звертань, розподілених у тексті листа; він буває гомогенним (складається з однотипних звертань) або гетерогенним (утворений звертаннями різних типів). Полівокатив цього типу цілком входить до тексту послання, тому він не визначає меж листа. Його призначення – лише підтримати контакт, звідси й кількісні параметри: мінімум два компоненти, максимум – стільки, скільки треба для того, аби імітувати живе спілкування. Так, у листі до Владислава Словацького Юліуш уживає ініціальне звертання: *Najukochańszy Bracie!* – потім у тексті звертання: *mój drogi ... mój Władysławie ... drogi mój ... mój Władysławie ... chłopcze stepowy ...* [т. 2, с. 357–358]. Але остання третина тексту не містить звертань, отже рамка залишається відкритою. Розсіяний полівокатив може містити у своєму складі лише два звертання, як у листі до Войцеха Статтлера від 22.06.1848 р., на початку розгорнута вокативна конструкція: *Daruj mi, szanowny i ukochany mój Wojciechu...* далі в тексті елементарна вокативна конструкція: *kochany Wojciechu* [т. 2, с. 352–353]. Ці два звертання не утворюють рамки, бо кінцівка листа містить тільки прощальні етикетні формули й підпис.

Ще приклади розсіяного полівокатива: *Kochani i drogi mi! ... mój Stattlerze ... drogi ... drogi ... mój drodi ...* (до Войцеха і Юліуша Статтлерів, 15.01.1844 р. [т. 2, с. 334–339]); *... kochany Bracie Sewerynie ... bracie Sewerynie ...* (до С. Гоцинського [т. 2, с. 364–366]); *Kochany Józefie ... Drogi mój! ... drogi mój ...* (до Йозефа Комеровського [т. 2, с. 376–379]) та ін. Усі ці полівокативи є гетерогенними, вони поєднують абсолютно різні способи іменування

адресата: вокативні конструкції, утворені за різними моделями (антропонім + означення, апелятив + означення, антропонім + апелятив + означення), а також субстантивовані прикметники чи їх сполучення, і таким чином створюють ланцюжки кореферентних номінацій. Компоненти розсіяного полівокатива можуть повторюватися, але багаторазове дублювання їх, як і гомогенний полівокатив, є нетиповим для епістолярної творчості Ю. Словацького.

Останнім у розсіяному полівокативі звертанням лист не завершується ані формально, ані за змістом. Якщо ж третє чи будь-яке наступне звертання розсіяного полівокатива, як і рамкового, завершує лист або входить до його заключної частини, то утворюється конфігурація, яку ми кваліфікуємо як полівокатив комбінований. Він подібний за структурою та функціями до рамкового полівокатива, оскільки обрамовує епістолярний текст, і до розсіяного полівокатива як кількарразового звертання, що пронизує змістову частину листа. Якщо рамковий полівокатив можна кваліфікувати як своєрідний мінімум узвичаєної етикетної норми письмового спілкування, то полівокатив комбінований є розширеною фігурою контакту, яка містить і компоненти його пролонгації, і засоби, які маніфестують завершення цього акту комунікації. Приклади комбінованого полівокатива:

*Nie mogę wyrazić, **kochany Panie**, ile mię list twój uszczęśliwił...*

... Panie ... kochany Panie ... kochany Panie ... Panie ... Panie ... Panu ... Panie ...

*Żegnam cię, **łaskawy Panie**, jeszcze raz najrzewniejsze ci składając dzięki za list i za przychyłność twoją dla mnie... Chciej wierzyć szacunkowi i przyjaźni mojej.*

Juliusz Słowacki.

(до Міхала Вишневецького, 14.05.1839 [т. 2, с. 259–261]);

Kochany Kornelu!

... mój drogi bracie... Baranku mój ... mój drogi ... mój Kornelu ...

*Całuję ciebie i ściskam, **drogi mój bracie**, i dziękuję za wspomnienie twoje.*

Juliusz Słowacki

(до Корнелія Уейського, 25.12.1848 р. [т. 2, с. 395–397]);

*Tobie i domowi twojemu szczęścia życię, **kochany Stattlerze**.*

... kochany przyjacielu... O przyjacielu mój...

*...żegnam cię, **drogi przyjacielu**, i proszę, abys do pracowni twojej wchodził z tą wiarą, że światło z twoich obrazów wyblysznie i odda ci tę moc ducha, którą ty w te zwierciadła natchnień włożyłeś. A wtenczas nowa ci moc będzie dana – o co Boga proszę i przyjaźni się twojej polecam.*

Juliusz Słowacki.

(до Войцеха Статтлера [т. 2, с. 353–355]).

У двох останніх прикладах початкове звертання містить антропонім (ім'я або прізвище), який недвозначно виокремлює

адресата, натомість інтратекстові звертання – це вокативні конструкції, більшість яких побудовано на основі стрижневого компонента – апелятива, який окреслює місце, відведене автором адресатові в колі свого оточення, і характер стосунків між учасниками спілкування.

Багато прикладів комбінованого полівокатива знаходимо в листах Юліуша Словацького до матері та до сестри Олександри Бекю, що корелює з високим ступенем емоційної напруги спілкування поета з цими найближчими та найдорожчими для нього людьми. Коли людина пише в стані сильного емоційного піднесення, звертання, яке повторюється багато разів, не просто виражає кохання до адресата, але й створює ілюзію близького контакту, нерозривного зв'язку між кореспондентами, як, наприклад, у листі від 28.09.1834 р. з таким багатокомпонентним комбінованим полівокативом:

Najukochańsza mamo moja!

Mamo droga ... mamo droga ... mamo droga! ... kochana mamo moja ... mamo moja ... mamo moja ... kochana mamo ... mamo ... mama ... mamo ... kochana mamo ... mama ... kochana mamo ... mamo ... moja mamo ... kochana, droga mamo! ... droga, luba moja mamo! ... mamo ...

Adieu, droga, miła mamo moja!... Bądź zdrowa i szczęśliwa, kochana mamo moja [т. 1, с. 203–209].

Двадцять один (!) раз повторений в одному листі вокатив *mamo* та вокативні конструкції, утворені на його основі. Така насиченість епістолярного тексту звертаннями не лише свідчить про намагання утримати тісний емоційний зв'язок з адресатом протягом акту спілкування (написання та читання листа), а й пов'язана зі змістом послання або окремих його частин. Інтровертність тексту, звернення адресанта до свого внутрішнього світу й переживань спонукає його шукати ближчого контакту з адресатом, а засобом підтримання контакту в листі стає розсіяний вокатив (у тому числі й у складі вокатива комбінованого). І навпаки, екстравертний характер листа, який полягає в тому, що автор розповідає про події свого життя або про інших людей, намагається залагодити якісь справи, послаблює потребу в ілюзії постійного контакту між комунікантами. У цитованому вище листі, наприклад, є фрагмент, у якому Словацький розповідає про свого знайомого італійця та про спілкування з мандрівниками-англійцями, ділиться спогадами про минулорічну подорож і т. п., і в цьому фрагменті тексту вокативи відсутні. Також немає жодного звертання в інформаційній частині листа до матері від 6.08.1831 р., у якому Юліуш описує свою поїздку до Лондона у зв'язку з хворобою сестри [т. 1, с. 23–25]. Після початкового звертання *Kochana Mamo* інші вокативи з'являються лише у заключній частині листа, адресованій іншим членам родини.

Повторна номінація адресата в інтратекстових звертаннях або опосередненій адресації у складі полівокатива, частково може дублювати первинну номінацію. Гомогенний комбінований полівокатив у дослідженому матеріалі репрезентовано невеликою кількістю одиниць, що являють собою комплекси суто етикетних, максимально неперсоналізованих звертань або опосереднених вокативів – повтор іменника *Pani* у листах, адресованих різним жінкам. Як приклад можна навести полівокатив у листі до Софії Балінської, утворений опосередненими вокативами:

Wspomnienie pani o Julku w liście do Hersylki pisanym pełne delikatności i uczucia – nie zastało go ani szczęśliwym ani zapominającym o przeszłości.

... *pani ... pani ... panią ... pani ... Żegnam panią, prosząc o kilka jeszcze rzadkich wspomnień. Juliusz Słowacki* [т. 2, с. 257].

Проте частіше спостерігаємо таку побудову полівокатива, коли спосіб іменування адресата в письмовому посланні варіюється, і зміни лексико-граматичних засобів адресації вносять в епістолярний діалог нові емоційно-експресивні ноти, відтворюють мисленневий процес пошуку адресантом вокатива, який найбільш точно передає його ставлення до адресата. Наприклад, у цитованому нами раніше листі Юліуша до В. Словацького цілком стереотипні інтратекстові звертання *mój drogi; mój Władysławie; drogi mój* автор замінив у заключному компоненті полівокатива метафоричним виразом *chłopcze stepowy*.

Хоч лексичний повтор може бути наявним у складі компонентів полівокатива, по суті тут ми маємо справу з дублюванням в епістолярному тексті звертання як граматичної одиниці. Мовознавці на прикладі текстів різної жанрово-стилістичної приналежності неодноразово вказували на те, що різного роду повтори (лексичні, словотвірні, фонетичні та ін.) забезпечують зв'язність тексту, вони є в тексті свого роду конекторами¹⁶. В епістолярному тексті повтор звертання виконує ще одну важливу функцію – конструктивну: він структурує текст послання, що забезпечує особливе значення полівокатива в системі конструктивних параметрів листа.

2. Типи і функції заключних етикетних формул в епістолярії Ю. Словацького

Фатика епістолярної комунікації охоплює не лише мовні засоби встановлення й підтримання контакту, розглянуті нами в попередньому підрозділі, а й формули прощання, які, разом з початковим звертанням (або формулами вітання) утворюють «етикетну рамку»

¹⁶ Див., напр.: Загнітко А. П. Лінгвістика тексту: теорія і практикum. Донецьк: ТОВ «Юго-Восток Лтд», 2007. С. 74–76.

листа. Фатична функція заключних етикетних формул листа полягає в тому, що автор сигналізує про переривання контакту. Відсутність прощання звичайно свідчить про конфлікт між комунікантами та порушує основи ввічливого спілкування. Порадники щодо написання листів, поширені у XVIII–XIX ст., приділяли особливу увагу питанню про те, як належно закінчити письмове послання. Їх автори давали такі настанови: треба поступово наблизитися до кінця й завершити лист увічливими виразами, виражаючи високу повагу, повну готовність до послуг; краще віддавати перевагу виразам простим і природним, уникати надмірності в уживанні формул ввічливості¹⁷. Вони застерігали від надмірного використання шаблонних, затертих фраз. У другій половині XVIII ст. освічена частина польського суспільства почала цінити індивідуальність і оригінальність. Польська дослідниця епістолографії С. Скварчинська пише, що «Від цього часу прекрасним епістолографом буде не той автор, що підкоряється правилам, не старанний в наслідуванні зразків, не той, що тренується і пише в поті чола, але людина, яка має гарний смак і вміє його застосовувати в епістолографічному мистецтві»¹⁸ (переклад мій – О.К.). У той самий час кореспонденція періоду, про який йдеться, демонструє, що звичайно в кінцівках листів автори охоче використовували конвенційні фрази й не надто прагнули бути оригінальними. Не намагався їх уникнути і поет польського романтизму Юліуш Словацький. Розглянемо функціонування етикетних формул прощання в завершальній частині його листів.

Перша група – власне формули прощання: *Adieu!* і вирази, утворені на базі цього французького запозичення, яке практично витиснуло корінне польське *Żegnaj; Do widzenia się; Do zobaczenia się*. Найчастіше Словацький уживав формулу *adieu*, але її лаконічність, очевидно, спонукала автора листа до підкріплення її функції через повтор, додавання вокативів і вокативних конструкцій або інших заключних етикетних формул:

Adieu. Uszanowanie moje i ukłony chcieli między wszystkich łaskawych i kochanych i znajomych obdzielić [т. 2, с. 222];

Adieu! Adieu! Adieu! ... Kłaniajcie się wszystkim moim znajomym – i bądźcie zdrowi [т. 1, с. 122];

Adieu, moi mili! Adieu, kochana mamo! [т. 1, с. 106];

Adieu, droga, miła mamo moja! [т. 1, с. 209];

¹⁷ Pawłowska A. *Formuły werbalne polskiej etykiety językowej od połowy XVIII do lat sześćdziesiątych XIX wieku: analiza socjolingwistyczna*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2014. S. 48.

¹⁸ Skwarczyńska S. *Teoria listu*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2006. S. 78.

Do widzenia się [т. 2, с. 376];

Do widzenia więc za dwa lub trzy dni [т. 2, с. 387].

У наступному прикладі етикетну формулу поширює підрядне речення, в якому автор пояснює, чому він закінчує лист, – бо відчуває, що написане може видаватися адресатові нудним:

Adieu, bo czuję, że mój bilecik także bardzo nudny [т. 2, с. 218].

В одному з листів до родини зафіксовано також формулу прощання *do zobaczenia się*, яка супроводжує повторене кілька разів *adieu*:

Adieu! matko najdroższa, do zobaczenia się... Adieu! Babuni i dziadunia ręce całuje! Teofilu drogi! Chciałbym, żeby tobie dobrze było! Adieu, Hersylko! Adieu, mamo kochana [т. 1, с. 112].

Друга група заключних етикетних формул – це формула прощання *Żegnam (się)* і вирази, утворені на її основі. Первинною сферою функціонування цього етикетного знаку було усне спілкування, пізніше його вживання стало звичайним і для письмових послань. Письмова форма сприяла утворенню на основі базової формули *żegnam* довгих фраз, поширених додатками та обставинами, ускладнених звертаннями, різноманітних за синтаксичною структурою. У листах Ю. Словацького знаходимо приклади таких виразів, синтаксичною домінантою яких залишається форма 1 особи однини дієслова *żegnać (się)* – ‘прощатися’:

Żegnam panią, prosząc o kilka jeszcze rzadkich wspomnień [т. 2, с. 257];

Żegnam cię, łaskawy Panie, jeszcze raz najrzewнішеjsze ci składając dzięki za list i za przychyłność twoją dla mnie [т. 2, с. 261];

...żegnam cię, drogi przyjacielu, i proszę, abyś do pracowni twojej wchodził z tą wiarą, że światło z twoich obrazów wyblśnie i odda ci tę moc ducha, którą ty w te zwierciadła natchnień włożyłeś. [т. 2, с. 355];

Żegnam cię, kochana Olesiu, myśl dobrze o mnie, ja zawsze ciebie szacuję, innego wyrazu kłaść nie wypada [т. 2, с. 237];

Żegnam cię kochany Radco – jeśli dotąd piastujesz ten urząd [т. 2, с. 253].

Третя група – це формули, утворені на основі фраз, що містять форму 2 особи однини чи множини наказового способу дієслів (*bądź / bywaj zdrów / zdrowy* і подібні). За семантикою їх можна характеризувати скоріше як формули побажання, але в листах вони функціонують як заключні формули прощання:

Bądź zdrów [т. 2, с. 307];

Bądźcie zdrowi [т. 1, с. 43];

Bądźcie zdrowi oboje [т. 2, с. 148];

Bądź zdrowa i szczęśliwa, kochana mamo moja [т. 1, с. 209];

Bądź zdrowa, droga, a wesel się, a nie smuć się [т. 2, с. 102];

Wszyscy, wszyscy, bądźcie zdrowi i kochajcie mnie trochę [т. 1, с. 56];
Hersylko! bądź szczęśliwa i ty, Teofilu, nie gniewaj się na mnie, bo ja ciebie szczerze kocham, Adieu! [т. 1, с. 23];

Hersylko, Teofilu, bądźcie zdrowi [т. 1, с. 37];

Bądź więc zdrowa i szczęśliwa, tego ci życzy Twój Julek [т. 2, с. 234] та ін.

Такі етикетні формули є широкоживаними в листах Ю. Словацького, адресованих матері чи родині Янушевських, а також друзям і близьким знайомим. Побудова цих формул часто підкреслює близькі стосунки між кореспондентами: з'являються гіпокористичні форми імен у вокативах, а також прикметники, що указують на близькість: *drogi, kochany*. Охоче додаються автором також інші побажання чи прохання, виражені імперативними формами дієслів. Вільно поєднуються різні стандартні акти прощання – зібраний матеріал презентує дуже велику варіантність таких етикетних формул. В окремих випадках можна зустріти модифікацію формули прощання, у якій стрижневе дієслово експлікує семантику побажання: *Życzę Ci zdrowia* [т. 2, с. 363]. Варто додати, що формули побажань також могли виконувати в листах функцію прощання, особливо коли це були побажання божого благословення й допомоги, як-от:

Niech wam wszystkim będzie dobrze i niech Bóg czuwa nad wami i nade mną [т. 1, с. 331];

Niech Cię Bóg strzeże i opiekuje się Tobą [т. 2, с. 361];

Bóg Ojców naszych niech będzie nad Wami! [т. 2, с. 362].

Четверта група – формули прощання, які відтворюють різні дії та жести, типові для поведінки людини під час розставання за умов візуального контакту. Використання таких виразів у письмовому спілкуванні спрямоване на те, щоб компенсувати неможливість використання паралінгвістичних засобів передачі інформації у такій ситуації, коли комуніканти перебувають на відстані, а передача та сприйняття повідомлення розділені часом. Основою творення етикетних формул цього типу є дієслова *całuję, ściskam, kłaniam (się)* у формі 1 особи однини:

Adieu, jeszcze raz całuję was serdecznie [т. 1, с. 13];

Kochana Mamo, całuję serdecznie twoje ręczki i nóżki [т. 1, с. 23];

Teofilów całuję [т. 1, с. 49];

Jeszcze raz całuję ręczki kochanej mamy [т. 1, с. 56];

Całuję, kochana, ręce twoje i nogi twoje [т. 2, с. 102];

Po tysiąc razy całuję nóżki twoje, droga i kochana [т. 2, с. 10];

Ściskam cię [т. 2, с. 352];

Ściskam was Hersylko, Teofilu i Melanko [т. 1, с. 17];

Ściskam cię, drogi nauczycielu [т. 2, с. 263];

Ściskam serdecznie Wojciecha rączkami Juliusza [т. 2, с. 350];

...*ściskam* więc *ciebie serdecznie i polecam Bogu* [т. 2, с. 381];

Kłaniam paniąkom [т. 2, с. 298] тощо.

Типовими поширювачами дієслів *całuję* та *ściskam* є прямі додатки, виражені іменниками у знахідному відмінку: *całuję was / Ciebie / rączki / ręce / nóżki* і т. п.; *ściskam was / Ciebie*. До дієслова *całuję* часто додається обставина *serdecznie*. Заклучна етикетна формула листа може містити обидва дієслова, об'єднані сурядним зв'язком, і часто ускладнюється звертанням. Також у листах зустрічаються цілі комплекси етикетних висловлювань, предикативними центрами яких є дієслова *całuję* та *ściskam*:

Kochana mamo! ściskam Ciebie serdecznie i całuję, powtarzam często twoje przysłowie: „Jakoś to będzie”, i czasem w nie wierzę. Babuni i dziadunia rączki całuję... [т. 1, с. 70];

Wszystkich was całuję i ściskam [т. 1, с. 43];

Adieu, całuję was wszystkich, babuni i dziadunia nóżki ściskam [т. 1, с. 106];

Ściskam Ciebie – i Młodzianowskiego ściskam serdecznie [т. 2, с. 376];

Całuję Ciebie i ściskam, drogi mój bracie, i dziękuję za wspomnienie twoje [т. 2, с. 397].

Цей різновид епістолярного прощання, як і попередня описана група етикетних формул, був найчастіше застосований в листах до родичів. У такому випадку адресата не відділяє від того, хто пише, значна різниця суспільної позиції; вищий прагматичний ранг отримувача міг бути зумовленим лише тим, що це була особа старша, якій треба було виявити повагу. Про те, що листи з такими етикетними формулами були адресовані близьким особам, свідчать гіпокористичні форми імен у супутніх звертаннях. Уживані в цих висловленнях демінутиви, наприклад *rączki, nóżki, babunia, dziadunio*, виконують експресивну функцію та виражають близькість стосунків між учасниками листування. Часто застосовується схема, за якою до дієслів *całuję* та *ściskam* додається більше, ніж один додаток, приєднуються чергові етикетні формули чи обставини, що підкреслюють прив'язаність до адресата:

...*kochana mamo! Całuję Ciebie serdecznie, pisz mi często, bo tego do mojej spokojności potrzeba. Adieu! Teofilu, ściskam Ciebie. Babuni i dziadunia rączki całuję. Adieu!* [т. 1, с. 127];

Mamo moja, całuję Ciebie, rączki twoje i rączki babuni i dziadunia [т. 1, с. 84].

Замість дієслів у деяких листах Ю. Словацький уживає перифрастичні вирази з віддієслівним іменником *uściśnienie*, похідним від *ściskać*:

Adieu, kochana Olesiu, serdecznie Ci zasyłam uściśnienia [т. 2, с. 232];

...*a ty drogi! przyjmij moje uściśnienie. Adieu!* [т. 2, с. 253].

Модифікація етикетних формул описаного типу відбувається також шляхом заміни дієслівної форми 1 особи імперативом. У цьому разі автор листа звертається до адресата з проханням виконати відповідну дію по відношенню до третьої особи, начебто доручає адресатові здійснити цю дію замість себе:

*Adieu, kochana mamo, adieu, **uściskaj** wszystkich ode mnie* [т. 1, с. 11];

*Adieu, droga mamo. **Uściskaj** ode mnie rączki babuni i dziadunia* [т. 1, с. 37];

*Adieu, kochana moja Olesiu, **klaniaj się** wszystkim ode mnie i podziękuj dzieciom pp. Balińskich, że jeszcze o Julku pamiętają* [т. 2, с. 230].

Зауважимо, що формули вітання, спрямовані до родичів або знайомих адресата, є типовими елементами кінцівки листа, що супроводжують заключні етикетні формули, наприклад: *Adieu! Panu Pawłowi Jarkowskiemu pełne uszanowania ukłony* [т. 1, с. 23]; *Kłaniajcie się wszystkim moim znajomym – i bądźcie zdrowi* [т. 1, с. 122]; *Adieu, kochana Olesiu! WW. Państwu Śniadeckim, Balińskim, pannie Ludwice, panu Józefowi oświadczyć moje głębokie uszanowanie* [т. 2, с. 221].

П'ята група заключних етикетних формул у листах Ю. Словацького являє собою з формальної точки зору мовленнєві акти прохання та містить форми наказового способу дієслів *zapominać*, *wspomnić*, *kochać*, наприклад:

*Mamo kochana, **nie zapominaj o mnie i kochaj** przywiązanego syna* [т. 1, с. 27];

*Adieu, **nie zapominaj o mnie*** [т. 2, с. 246];

*W takim razie **wspomnij** czasem o mnie, ale **wspomnij** czasem i o żyjącym. Adieu* [т. 2, с. 249];

*Adieu, mój drogi Eustaszku – **kochaj** mnie trochę, jeżeli możesz – bo prawdziwie że mię wszyscy opuścili...* [т. 2, с. 252];

*Adieu więc i **kochaj** twego Kochanego* [т. 2, с. 268].

Прохання в цих прощальних формулах не стосується чогось матеріального, автор звертається до свого адресата з благанням кохати та згадувати його, тобто інтенційне спрямування таких висловлювань полягає в тому, щоб протягом часу очікування відповіді не переривався емоційний зв'язок між учасниками спілкування. Таким чином, можна говорити про функційну амбівалентність формул прощання: з одного боку, вони сигналізують закінчення акту письмової комунікації, з іншого боку, їх важливе призначення полягає в тому, щоб забезпечити продовження спілкування в майбутньому.

На відміну від описаних вище заключних етикетних формул, яким Юліуш Словацький віддавав перевагу під час листування з членами своєї родини або з особами, пов'язаними з ним близькими стосунками, у більш офіційних ситуаціях спілкування він уживав інші мовні засоби,

використання яких носило конвенційний характер у суспільстві того часу. До таких засобів належать передусім формули з іменником *sluga*, що передували підпису, як, наприклад, у листі до професора Ягеллонського університету Міхала Вишневського: *Sluga Juliusz Slowacki* [т. 2, с. 259]. Адресатом листа був друг родини Янушевських, особа, старша від Юліуша, до якої він звертався з проханням про допомогу в тяжкий для нього час ув'язнення його матері за підозрою в її зв'язку з польським повстанським рухом. До того ж Словацький пише Вишневському як людині незнайомій особисто, про що він зауважує в листі та просить вибачення: *Przebacz mi drogi Panie, że cię tym smutnym listem nieznanomego nudzę...* [т. 2, с. 259]. Конструкції з семантичним показником нижчого щабля на суспільних сходах *sluga* були вживаними переважно в комунікативних ситуаціях з асиметричними стосунками, коли отримувач листа мав вищий прагматичний ранг, ніж відправник. Іменник *sluga* у складі прощальних етикетних формул супроводжували прикметники *najniższy*, *życzliwy*, що також характеризували адресанта. Предикативним центром таких формул були дієслова *zostaje* чи *jestem*, як в таких прикладах:

Zostaję z najwyższym szacunkiem i uszanowaniem JW. W. Prezesa Najniższy sluga Juliusz Slowacki [т. 2, с. 273];

...wierz, że Ci jest zawsze życzliwym sługą i w Duchu Chrystusowym Bratem [т. 2, с. 364].

Дещо зменшити комунікативну дистанцію між учасниками листування могло використання присвійного займенника другої особи: *Twój sluga Juliusz Slowacki* [т. 2, с. 398]. Ще одним способом побудови етикетних формул такого типу було використання конструкції: дієслово + *z* + абстрактний іменник в орудному відмінку, на зразок такого: *zostaję z najwyższym szacunkiem i uszanowaniem*. Запевнення в повазі часто передували позначенню автором себе як слуги по відношенню до адресата, як у таких заключних формулах листа:

Racz, Szanowny Prezesie, przyjąć wyraz wysokiego szacunku i poważania. Życzliwy sluga Juliusz Slowacki [т. 2, с. 274];

Racz więc przyjąć, pani, wyznanie moje najgłębszego uszanowania i chciej mi co polecić jako życzliwemu słudze swemu [т. 2, с. 393].

Ю. Словацький уживав етикетні формули, змістом яких було вираження поваги до адресата, у завершальній частині листів до різних осіб, в різних комунікативних ситуаціях: як з асиметричними стосунками учасників спілкування, так і з рівноправними відношеннями, а також у листах до рідних, наприклад сестри Олександри, якій він пише: *Uszanowanie moje i ukłony chcieli między wszystkich łaskawych i kochanych i znajomych obdzielić* [т. 2, с. 222].

Семантичними домінантами таких етикетних формул є лексеми на позначення поваги: *szacunek, uszanowanie, poważanie*, яким у багатьох випадках передує прикметник, що посилює значення ввічливості: *głębokie uszanowanie, wysoki szacunek* тощо. У зібраному матеріалі ці іменники (з поширювачами або без) часто сполучаються з формами дієслова *przyjąć*:

Racz Pani przyjąć wyraz głębokiego uszanowania [т. 2, с. 255];

Przyjm wyrazy wysokiego szacunku i poważania [т. 2, с. 259];

Chciej wierzyć szacunkowi i przyjaźni mojej [т. 2, с. 261];

Nic więcej mi nie pozostaje, jak polecić się łaskawej pamięci Wiel. Pana Dobrodzieja i zapewnić go o wysokim z mojej strony szacunku [т. 2, с. 264].

Остання група заключних етикетних формул, які функціонують в листах Ю. Словацького, – це слова та словосполучення, що характеризують відправника в його відношенні до адресата листа. До складу таких формул входить підпис у різних варіантах онімів: прізвище, ім'я, ім'я та прізвище, ініціали. Близькість стосунків між комунікантами підкреслюють присвійні займенники 2 особи: *Twój Juliusz* [т. 1, с. 351]; *Twój Juliusz Słowacki* [т. 2, с. 322]; *Wasz J.* [т. 1, с. 345]. Для самохарактеристики автор може використовувати прикметники та дієприкметники, наприклад:

Szczerze ci oddany Juliusz Słowacki [т. 2, с. 387];

Twój kochający ciebie Juliusz [т. 1, с. 356].

Нарешті, на стосунки між учасниками спілкування можуть указувати іменники, що позначають характер родинних або міжособистісних відносин: *brat, przyjaciel* тощо:

Adieu, godny twój brat Julek Słowacki [т. 2, с. 237];

Adieu! Twój przyjaciel Juliusz Słowacki [т. 2, с. 252];

Brat Juliusz Słowacki [т. 2, с. 331].

В останньому прикладі слово *brat* називає не родинні стосунки, а вказує на приналежність до братерства, яким був для його учасників гурток Анджея Тов'янського Коло Божої справи. Ю. Словацький деякий час належав до цього об'єднання і так підписував свої листи до А. Міцкевича, Б. Колишкі та інших його членів. Водночас лексему *brat* він уживав у складі епістолярних звертань до цих осіб: *Kochany bracie!*; *Bracie Andrzej!*; *Bracie Adamie!* тощо. Таким чином, серед чинників, які впливають на вибір способу номінації адресата в епістолярному вокативі, передусім у початковому звертанні листа, та на характер підпису й заключної етикетної формули, що звичайно йому передує, найсуттєвішу роль відіграють стосунки між учасниками комунікації, і ця обставина зумовлює кореляцію зачину та кінцівки письмового послання.

ВИСНОВКИ

Епістолярна творчість Юліуша Словацького демонструє структурну та лексико-граматичну різноманітність формул мовного етикету, якими автор обрамовував інформаційну частину письмового послання. Найсуттєвішу роль у створенні оптимальних умов для сприйняття змісту листа у зв'язку з прагматичними чинниками його створення відіграють вокативи, зокрема ініціальні звертання як обов'язковий елемент зачину епістолярного тексту, та заключні етикетні формули, або формули прощання, які передують підпису адресанта. У листах Ю. Словацького звертання на початку листа виконує функцію формули вітання та слугує для встановлення контакту між комунікантами. Найчастіше автор не обмежується єдиним звертанням до адресата, а створює цілі комплекси розміщених у різних частинах листа адресувальних номінацій, до яких належать прямі та опосереднені вокативи, непоширені звертання, вокативні конструкції різних типів. Ці комплексні одиниці ми називаємо терміном *полівокатив*. У дослідженому матеріалі найбільше виявлено комбінованих гетерогенних полівокативів, які поєднують етикетну рамку листа, утворену звертаннями в зачині й у кінцівці листа, з інтратекстовими вокативами. Ця лінгвістична фігура сприяє реалізації прагматичних настанов адресанта, який отримує ефективні засоби репрезентації як особистісних стосунків між автором листа і його адресатом, так і певних індивідуальних особливостей кожного з комунікантів.

Заключні етикетні формули в листах Ю. Словацького належать до різних семантичних типів: це власне формули прощання, а також формули побажання, вітання, прохання, вираження поваги та прихильності тощо. Автор листів використовує конвенційні стереотипні вирази, але шляхом їх поєднання, поширення, модифікації компонентів створює велику кількість оригінальних висловлювань. Завершальна частина листа часто являє собою цілий ланцюжок етикетних висловлювань різних типів. Добір мовних засобів творення цих висловлювань залежить від ситуації спілкування, стосунків між комунікантами та прагматичних настанов адресанта. Ампліфікація заключних етикетних формул підсилює ввічливість спілкування та створює сприятливі умови для продовження комунікації.

АНОТАЦІЯ

Об'єктом дослідження є листи польського поета-романтика XIX ст. Юліуша Словацького, адресовані різним особам. Проаналізовано в лінгвопрагматичному аспекті функціонування формул мовного етикету в зачині та завершальній частині листа. Показано, що функцію формули вітання в листах Ю. Словацького виконує вокатив. Автор, як

правило, не обмежується початковим звертанням, а створює цілі комплекси адресувальних номінацій, розміщених у різних частинах тексту, – поліовкатииви. Насиченість епістолярного тексту звертаннями експлікує підвищений ступінь емоційності спілкування та інтровертну спрямованість письмового послання. Заключні етикетні формули в розглянутих листах належать до різних семантичних типів і являють собою оригінальні висловлення, створені на базі стереотипних конвенційних виразів шляхом їх поєднання, поширення, модифікації тощо. Ампліфікація заклучних етикетних формул підсилює ввічливість спілкування та створює сприятливі умови для продовження комунікації.

Література

1. Вавжинська Юлія. Місія романтичного поета-пророка: Т. Шевченко, А. Міцкевич, Ю. Словацький, З. Красінський. *Київські полоністичні студії*. Т. XXIV. Київ: Університет «Україна», 2014. С. 84–97.
2. Вервес Г. Д. Юліуш Словацький і Україна : літературно-критичний нарис. Київ : Радянський письменник, 1959. 168 с.
3. Дзюба І. Юліуш Словацький і Тарас Шевченко. *Музей Юліуша Словацького* [Електронний ресурс]. URL: <https://mjsk.te.ua/pl/slowacki-w-ukrainie> (дата звернення 30.05.2024 р.).
4. Загнітко А. П. Лінгвістика тексту: теорія і практикум. Донецьк: ТОВ «Юго-Восток Лтд», 2007. 313 с.
5. Оляндер Л. Світ і людина в епістолярії Юліуша Словацького: «Listy do matki» («Листи до матері»). *Київські полоністичні студії*. 2015. Т. XXVI. С. 416–425.
6. Пасічник О. Топос Кременця в епістолярній спадщині Юліуша Словацького. *Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Серія «Культурологія»*. 2013. Вип. 12(2). С. 207–210. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoakl_2013_12\(2\)_23](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoakl_2013_12(2)_23) (дата звернення 30.05.2024 р.).
7. Ромащенко Л. Митець і мистецтво в епістолярному дискурсі Юліуша Словацького. *Dialog dwóch kultur. Rocznik X, Zeszyt 1*. 1–8 września 2015 roku. Warszawa, 2016. S. 65–72.
8. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / за заг. ред. акад. АН УРСР І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1972. 515 с.
9. Юліуш Словацький і Україна: зб. наук. праць / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Міжнар. шк. україністики НАН України; відп. ред. Р. Радишевський. Київ: Бібліотека українця, 2000. 381 с. (Серія «Київські полоністичні студії», т. 2).
10. Ciechańska M. Opowieść ciała – ciało opowieści: Jak dojrzewała słowiańska epepeja Juliusza Słowackiego? *Starość i młodość w literaturze i*

kulturze. Analekta Literackie i Językowe, t. V. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2016. S. 173–182. URL: <https://doi.org/10.18778/7969-662-8.15> (дата звернення 30.05.2024 р.).

11. Gradkowski H. Słowacki – Krasieński (jeszcze o korespondencji poetów). *Krasieński: żywioły kultury, żywioły natury*: studia, redakcja naukowa: Małgorzata Burzka-Janik i Jarosław Ławski, Białystok-Opole 2019, s. 365–377. URL: <http://hdl.handle.net/11320/10590> (дата звернення 30.05.2024 р.).

12. Korespondencya Juliusza Słowackiego to jest Listy do matki i wszystkie inne: wydanie zupełne pierwsze ilustrowane w setną rocznicę narodzin poety. Tom 1: 383 s., Tom 2: 419 s. Mikołów; Warszawa, 1910. URL: <https://obc.opole.pl/dlibra/publication/1795/edition/8037> (дата звернення 30.05.2024 р.).

13. Korotkich K. *Wyobrażenia apokaliptyczna Juliusza Słowackiego: obrazy – wizje – symbole*. Białystok : Wydawnictwo uniwersyteckie Trans Humana, 2011. 514 s.

14. Kuvarova O., Budilova O. Structural types of polyvocatives and their functional features in epistolary texts. *Ukrainian sense: scientific collection / edited by I. Popova*. Dnipro: Lira, 2020. P. 62–69. DOI 10.15421/462007.

15. Pawłowska A. *Formuły werbalne polskiej etykiety językowej od połowy XVIII do lat sześćdziesiątych XIX wieku: analiza socjolingwistyczna*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2014. 234 s.

16. Sawrymowicz E. O chronologii listów Słowackiego. *Pamiętnik Literacki: czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej*. 1959, 50/1. S. 193–207.

17. Sikora A. Nostalgia za przyszłością: życie jako opowieść w listach Juliusza Słowackiego do matki. *Teksty drugie*. 2018. V. 6. S. 267–282. DOI: 10.18318/td.2018.6.19.

18. Skwarczyńska S. Teoria listu. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2006. 427 s.

Information about the author:

Kuvarova Olena Kostiantynivna,

Doctor of Philological Sciences, Associate Professor,
Professor at the Department of General Linguistics and Slavic Studies
Oles Honchar Dnipro National University
72, Nauky ave, Dnipro, 49010, Ukraine